

УДК 902/903>7.031>903(399)

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.1\(29\).391](https://doi.org/10.33782/eminak2020.1(29).391)

ЗНАКОВА СИСТЕМА КЕРАМІЧНИХ ПРЯСЕЛ ТРИПІЛЛЯ

Наталія Бурдо

Інститут археології НАН України (Київ, Україна)

e-mail: nbburdo@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4873-5092>

Керамічні прясла – специфічна, але мало досліджена категорія артефактів культурного комплексу Трипілля-Кукутень. Традиційно прясла розглядають у функціональному контексті. Не випадково, що із пряслами пов'язана низка ідеологічних уявлень. На цьому тлі неабиякий інтерес становлять знаки, зображені на трипільських пряслах, які вже досить давно привернули увагу дослідників. Однак і досі відсутні праці, в яких вони були б зібрані та систематизовані. Наше дослідження є спробою заповнити цю прогалину.

Ключові слова: Трипілля-Кукутень, прясла, декор, знакова система

Керамічні прясла – специфічна, але мало досліджена категорія артефактів культурного комплексу Трипілля-Кукутень. Зазвичай прясла розглядають у функціональному контексті. Керамічні прясла – не самостійні знаряддя праці, а лише частина веретена, яке частіше за все виготовляли з дерева. Прясло використовували як тягарець, що надавав веретену сталості та рівномірності обертання. Втім відомо багато способів прядіння без застосування прясла, або з пряслом, яке входило до конструкції дерев'яного веретена. Не випадково, що із пряслами пов'язана низка ідеологічних уявлень. На цьому тлі неабиякий інтерес становлять знаки, зображені на трипільських пряслах, які вже досить давно привернули увагу дослідників. Однак і досі відсутні праці, в яких вони були б зібрані та систематизовані. Наше дослідження є спробою заповнити цю прогалину.

Перші знахідки прясел відомі ще з розкопок В. Хвойки на Кирилівській вулиці в Києві, які розпочались 1893 р. Згодом їх було виявлено на багатьох пізньотрипільських поселеннях та у могильниках. До останнього часу прясла не були об'єктом спеціального дослідження. Те саме стосується і зображень на них. В останні роки вдалося зібрати відомості про поширення прясел у різних локально-хронологічних групах Трипілля С II, контекст їх знаходження, зв'язки з іншими культурами, зроблено перші спроби їх систематизації, у тому числі, в аспекті орнаментальної системи¹. Ця робота присвячена знакам на пізньотрипільських пряслах.

Трипільські прясла: поширення контекст знахідок. Прясло – це тягарець, який застосовують для збільшення ваги веретена та надання йому більш рівномірного обертання під час використання. Трипільські керамічні прясла – слабо вивчена категорія артефактів. Вони навіть не завжди потрапляють до загальних оглядів трипільських матеріалів. Найбільш ранні керамічні прясла зафіксовано серед знахідок на трипільських поселеннях починаючи з етапу Трипілля В II, втім серед матері-

¹ Бурдо Н. Керамічні прясла з пізньотрипільських пам'яток Київщини // Переяславіка. 2018. № 13 (15), С. 39-44; Бурдо Н.Б. Прясельця пізнього Трипілля – Троя(нів) та Троя // Археологія. 2018. № 4. С. 69-78; Бурдо Н.Б. Керамические прясла культурного комплекса Триполье-Кукутень // Tyragetia, s.n., 2019. Vol. XIII (XXVIII), № 1. С. 27-43.

алів середнього Трипілля етапів В II-С I прясла представлені поодинокими екземплярами, причому всі вони неорнаментовані.

Прясла, зокрема й з декором, набувають поширення на пізньому етапі Трипілля С II (3400-3000 рр. до н.е.), причому характерні такі знахідки майже для усіх локально-хронологічних груп. Знахідки прясел в пам'ятках кошиловецької та косенівської груп першої половини Трипілля С II не чисельні, більш характерні для бринзенської групи, масові знахідки прясел спостерігаємо на поселеннях трояніської групи, причому частина їх орнаментована.

На фінальній фазі Трипілля С II прясла виступають характерною категорією знахідок для софіївської, гординештської та городської груп. Отже, у пам'ятках усіх локально-хронологічних груп пізнього етапу пізнього Трипілля (С II 2) знахідки прясел присутні майже завжди, а їх число часто залежить від розкритої на пам'ятці площі. Прясла відомі для усіх категорій пам'яток. Поодинокими знахідками прясла без орнаментациї представлено в усатівській культурі, до поховального інвентарю вони не входили².

На жаль, дані про знахідки прясел у публікаціях зазвичай неповні. Усього вдалося зібрати відомості про 678 прясел з 52 пам'яток – Трипілля С II.

Найчисельніші знахідки прясел пов'язані з поселеннями, де їх знаходять в ямах, серед руїн спалених будинків або у культурному шарі. Іноді вражає число знайдених прясел, наприклад, в Троянові 1 прясло припадає на 10 м² розкопаної площі³. Поодинокі прясла знайдені у культурних нашаруваннях печери Вертеба⁴, які відносяться до гординештської локально-хронологічної групи.

Прясла іноді використовували як поховальний інвентар у вихватинському могильнику⁵ і некрополях з кремаціями софіївської локально-хронологічної групи. У софійському тілопальному могильнику кілька прясел було зібрано на поверхні та серед попелу і перепалених кісток двох поховань. У могильнику Чернін невелике орнаментоване прясло було єдиним похоронним даром у похованні №59⁶. Цікаво, що у вихватинському могильнику 1 прясло входило до поховального інвентарю чоловіка 60-65 років (поховання 7 (2/51)). Ще два прясла пов'язані з дитячими могилами. Одне прясло лежало біля ліктьових суглобів дівчинки 8-9 років (поховання 12 (5/52)), інше – у похованні 32 (246/55) дитини 6-8 років⁷. Велика кількість пізньотрипільських прясел, контекст їх знаходження, символічний декор змушує стверджувати, що прясла мали не лише утилітарне, але й культове призначення. Саме цей аспект прясел викликає особливий інтерес.

Розміщення знаків і техніка нанесення. В плані керамічні прясла дископодібні, а профіль їх можна звести до двох основних форм: конічні та біконічні. Форма прясел не впливає на їх виробничі властивості, але має значення для аналізу особливостей декору. Декор присутній лише на 15-25% прясел.

² Патокова Э.Ф., Петренко В.Г., Бурдо Н.Б., Полищук Л.Ю. Памятники трипольской культуры в Северо-Западном Причерноморье. Научная думка, Київ, 1989. С. 42, 100.

³ Бурдо Н. Керамічні прясла з пізньотрипільських пам'яток Київщини.

⁴ Сохацький М.П. Археологічні розкопки в печері Вертеба біля села Більче-Золоте в 1996-1998 роках // Археологія Тернопільщини. Тернопіль, 2003. Рис. 7 : 13.

⁵ Пассек Т.С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья // Материалы и исследования по археологии СССР, № 84. Москва-Ленинград: Издательство АН СССР, 1961. Рис. 3, 23; 5, 4; 8, 2.

⁶ Videiko M.Yu. Archaeological characteristics of the Sofievka-type cemeteries // Baltic-Pontic Studies. 1995. № 3. P.25; 95-96.

⁷ Дергачев В.А., Манзура И.В. Погребальные комплексы позднего Триполья. Кишинев: Штиинца, 1991. С. 22, 23, 28.

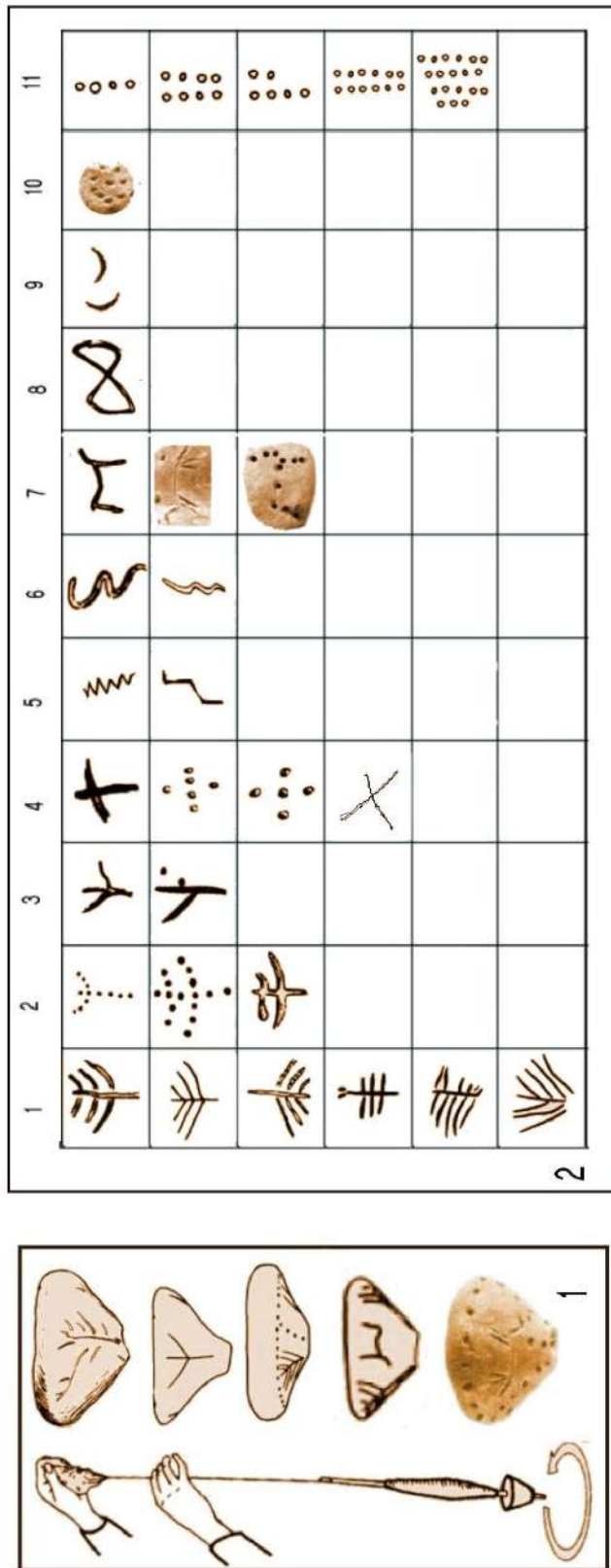

Рис. 1. Пізньогрипільські прясла. 1 – положення прясла на веретені, 2 – основні знаки на пряслах Трипілья С. II.

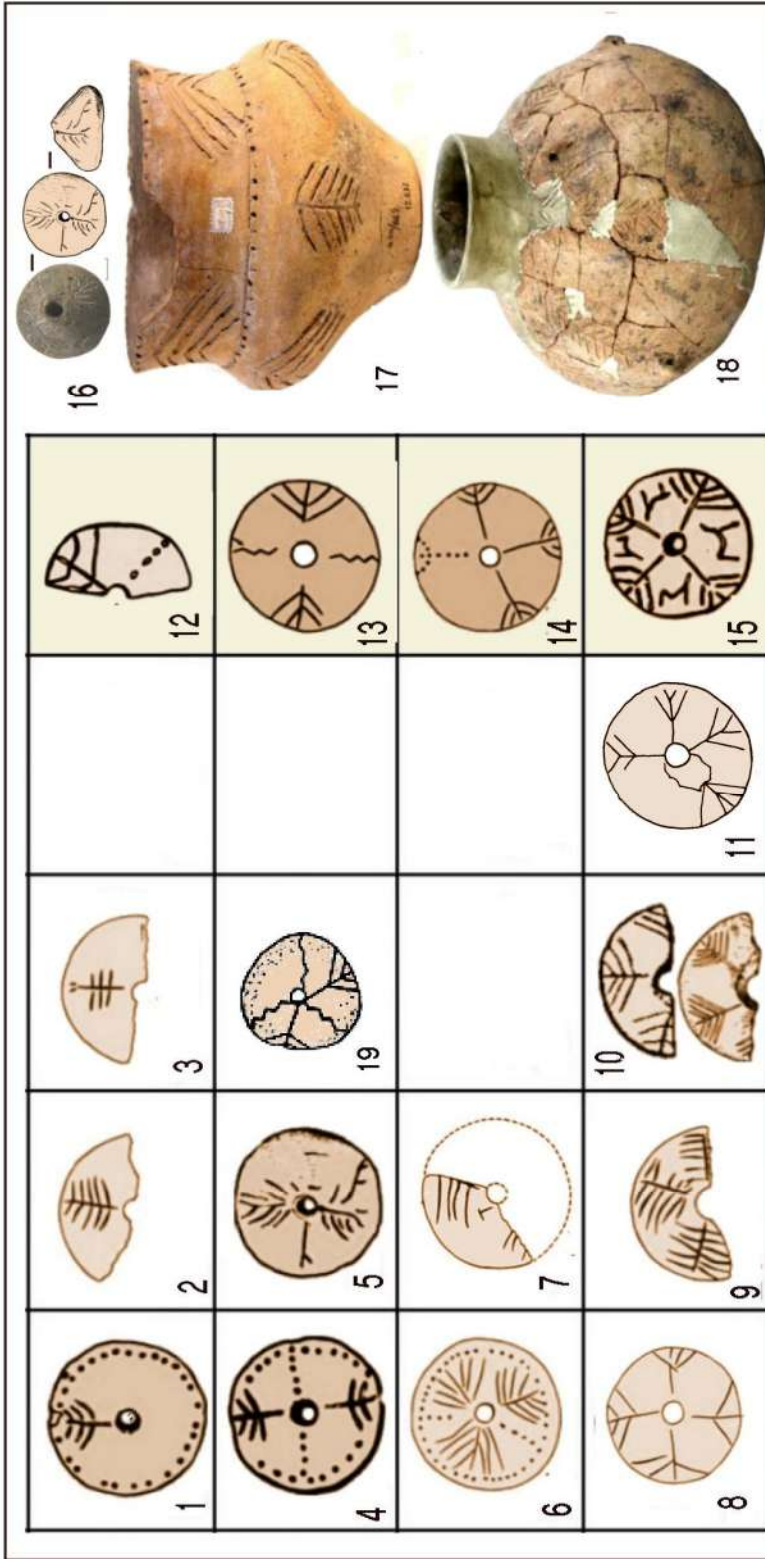

Рис. 2. Знаки рослинної символіки:

1-17, 19 – на пяслах Трипілля С II, 18– на посудині поселення Коломиїщина I, 17 – на посудині культури лійчастого посуду(?).

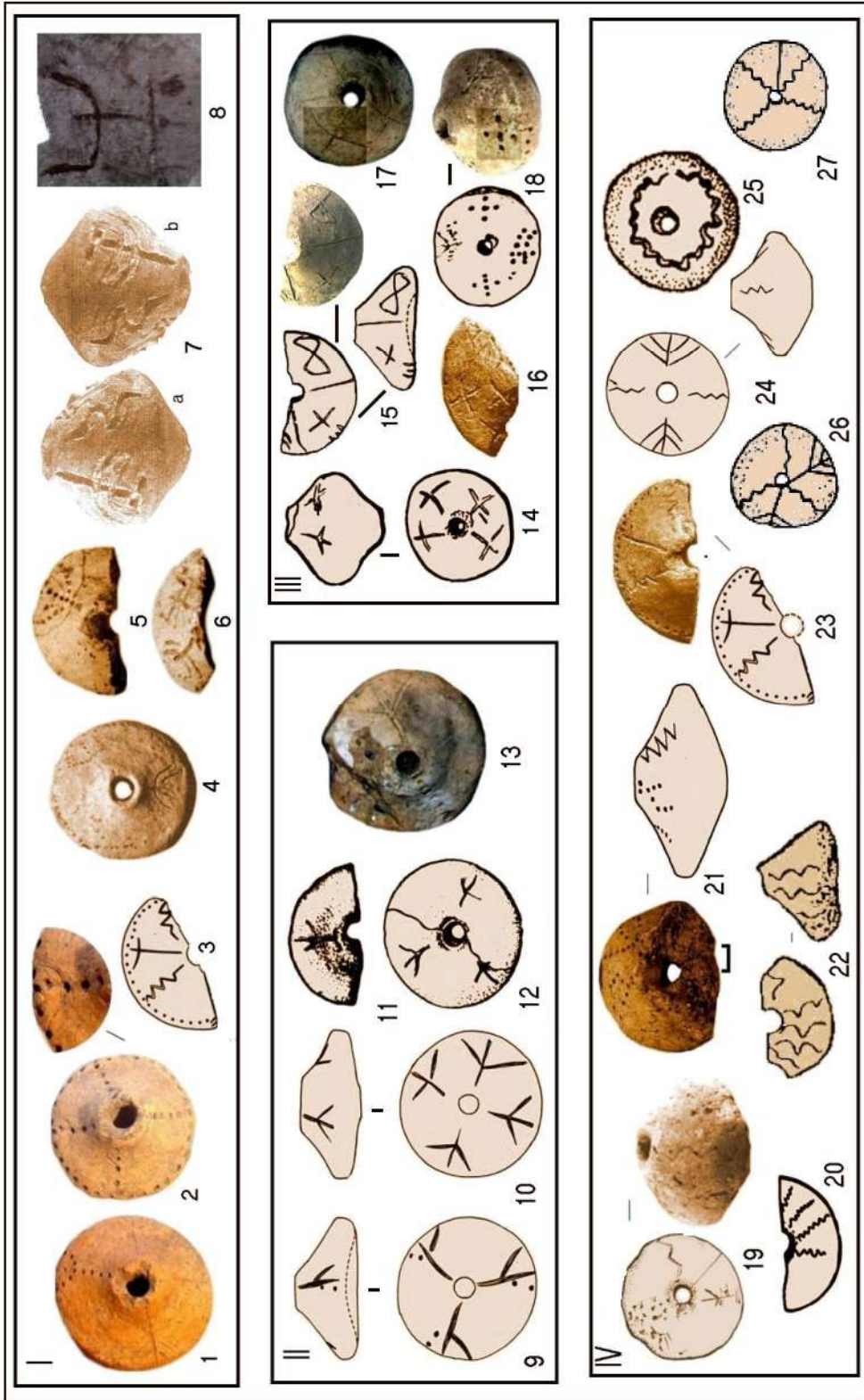

Рис. 3. Знакова система на пряслах Трипілля С II. I – знак «оранга»; 1-6 – Троянів, 7 – Райки, 8 – знак «оранга» на кераміці культури Вінча; II – знак «рогулька»: 9-10 – Троянів, 11-12 – Павлоч, 13 – Жванець; III – хрест: 14-15 – Павлоч, 16 – Троянів, 17 – Жванець; 18 – Городськ; IV – знак «зигзаг»: 19 – Євмінка, 20 – Павлоч, 21, 23 – Троянів, 22 – Сандраки, 25 – Нова Чорторія, 26-27 – Хорів.

На пряслах можна виділити три орнаментальні зони – дві по обидва сторони диску і третя – по краю. За дуже рідкісним винятком, зображення присутнє тільки на одній стороні трипільських прясел як конічної, так і біконічної форми. Саме сторона, на який нанесений орнамент, зазвичай сприймається нами як верхня. Втім важливо підкреслити, що у більшості варіантах методів прядіння прясло розташоване знизу веретена. Отже, у більшості випадків конічні прясла використовували таким чином, що при роботі декор був на його нижній частині (рис. 1, 1). Прясла із зображенням тварин з Паволочі (рис. 4, 4) і Райків (рис. 4, 3) свідчать про те, що при погляді збоку зображення розташоване правильно, на пряслиці, що лежить на площині, а не насаджено на веретено конічною частиною донизу. Зазначена обставина має особливе значення для усвідомлення символічного навантаження декору прясел та їх сакральної функції.

Для оздоблення прясел використано два основних прийоми – прокреслені лінії та відбитки різноманітних штампів: у вигляді круглих або овальних ямок, дрібних наколів та інші. В декорі деяких прясел використано обидва способи. З пам'яток софіївської групи походять прясла з шнуровим декором (звичайний та кручений шнур). Відоме одне прясло софіївської групи зі знаками, нанесеними фарбою (рис. 4, 22). Повністю орнаментальна схема на пряслі сприймається при розгляданні її в плані. Порівняння орнаментальних композицій на пряслах культур РБВ свідчить про те, що дві основні орнаментальні схеми – радіальна та кільцева характерні для всіх культур, зокрема й пізньотрипільській⁸. Втім, деталі орнаментальних композицій трипільських прясел доволі специфічні у кожній з них.

Зображення піктографічного характеру. Особливу увагу серед прясел з декором привертають зображення піктографічного характеру. Подібні зображення містять знаки із символічним навантаженням, іноді вони не утворюють ритмічні симетричні композиції, характерні для орнаменту, а складаються з певних знаків-символів. Зображення піктографічного характеру можна розглядати в різних аспектах. За характером знаків можна умовно виділити кілька типів піктограм. Умовність виділення типів піктографічних зображень спричинена як фрагментарністю прясел, так і неможливістю згрупувати їх за єдиним принципом через різноманітність знаків і відносно невелику кількість прясел з піктограмами – близько 50 з чітко виявленими символічними знаками. Піктографічні малюнки виконані переважно в лінійній (прокресленими лініями) і/або ямкової (ямками/наколами) техніці. Невелика кількість знахідок робить усі числові підрахунки доволі відносними.

На пізньотрипільських пряслах із зображеннями піктографічного характеру можна виділити 11 знаків-символів (рис. 1, 2) які найчастіше утворюють між собою певні комбінації.

Найбільш поширений знак – «рослина» («дерево», «гілка»), тобто рослинний символ (рис. 2). Особливо характерний знак «рослина» для поселень Східної, а іноді й Західної Волині, троянівської та городської локально-хронологічних груп, але зафіксований також на пряслі з поселення Підгорці I софіївської групи (рис. 2, 11). Найбільше прясел зі знаком «рослина» представлено у колекції з розкопок поселення Троянів (рис. 2, 1-4, 6-10, 13-14). Є вони також й у Хоріві (рис. 2, 19), Городську (рис. 2, 5, 16, 19) та Паволочі (рис. 2, 12, 15).

Зображення знаку «рослина» завжди відтворено у лінійній техніці, але у компо-

⁸ Бурдо Н.Б. Керамические прясла культурного комплекса Триполье-Кукутень... С. 38.

зиції може бути представлена з елементами декору, зображених крапками-ямками (рис. 2, 1, 6, 12). Зображення «рослини» складається зі стовбура та гілок. «Гілки» «дерева» частіше за все розташовано симетрично з обох боків, на стовбурі їх може бути 4, 6, 8, 10 (рис. 1, 2). Іноді гілки продряпані недбало та розташовані несиметрично. Знаки «рослина» утворюють радіальні орнаментальні композиції, завжди ніби зростають з центру, який маркує отвір прясла.

В одній композиції може бути один знак «рослини», два, три або чотири. Хресто-подібна схема з чотирьох дерев – сама поширена серед прясел з таким символом. Знак «рослина» блокується з різними іншими знаками.

На одному з прясел з Троянова два знака «рослини» доповнюють два променя з ямок по 4 і 5 в кожному, а композиція оточена двома дугами з ямок (рис. 2, 4). Число ямок в кожному секторі композиції неоднакове: 4, 6, 5, 3. На пряслі з Городська між двома «рослинами» зображено одну двозубу «рогульку» (рис. 2, 5). Знак «рослина» (2) блокується зі знаком «зигзаг» (2 або 3) на пряслах з Троянова (рис. 2, 13) та Хоріва (рис. 2, 19), а також на троянівському пряслі із знаком «оранта», який виконаний ямками (рис. 2, 14). На пряслі з Городська один знак «рослини» розміщений на малюнку разом із двома знаками хреста та композицією з ямок (рис. 5, 12). На пряслі з Троянова з центра виходять три «рослини» й одна «оранта» (рис. 2, 14). На пряслі з Паволочі⁹, у радіальній композиції поміж чотирма рослинами зображено чотири «тварини» (рис. 4, 4). Ця композиція чітко засвідчує, що у боковій проекції «рослини» на пряслах виглядають зображеними корінням вверх, тобто перевернутими (рис. 2, 16; 4, 4).

Відзначимо, що для знакової системи трипільської мальованої кераміки етапів В II-С I характерний рослинний знак «дерево»/«кокос», але ці «дерева» завжди природно виростають знизу вгору. Такий саме знак є й на посуді із прокресленою орнаменталією в Коломийщині I¹⁰. Аналогії знаку «перевернутого дерева» спостерігаємо в орнаменталі посуду із заглибленим декором коломишинської групи Трипілья С I (рис. 2, 17). Такий мотив характерний також і для орнаменту культури лійчастого посуду (рис. 2, 18).

Наступний знак, умовно називаємо «оранта» (рис. 3, 1) формально схожий із знаком «рослина», але сполучення двох цих знаків в одному зображенні підтверджує їх самостійність і різне значення. Цей знак може бути виконаний як у лінійній, так й у ямковій техніці. Знак «оранта» виявлений тільки на пряслах троянівської групи з Троянова (рис. 3, 1-6) та Райків (рис. 3, 7). «Оранта» зображена у сполученні з «рослиною», причому так само у перевернутому вигляді (рис. 3, 1), з променями з ямок (рис. 3, 2), «зигзагом» (рис. 3, 3), композицією з ямок (рис. 3, 4). На пряслі з Райків знак «оранта» фланкований, з одного боку, знаком «змія», а з іншого – композицією з ямок (рис. 4, 2). Подібний знак виявлено на фрагменті посудини культури Вінча (рис. 3, 8).

Знак «рогулька» трапляється рідко на пряслах троянівської та городської груп, а також у жванецькій групі (рис. 3, 11). Три або чотири «рогульки» розміщені навкруги центру прясел з Троянова (рис. 3, 9-10) та Паволочі (рис. 3, 12) по радіальній схемі. На пряслі із Жванця (рис. 3, 13) комбінація «рогульки» пов'язана із ланцюжком з ямок.

⁹ Макаревич М.Л. Трипільське поселення біля с. Паволочі // Археологічні пам'ятки Української РСР. 1952. Т. 4. Табл. II, 6.

¹⁰ Відейко М.Ю. Коломийщина 1 // Відейко М.Ю. (ред.). Енциклопедія трипільської цивілізації. Київ: «Укрполіграфмедіа», 2004. Т. II. С. 238.

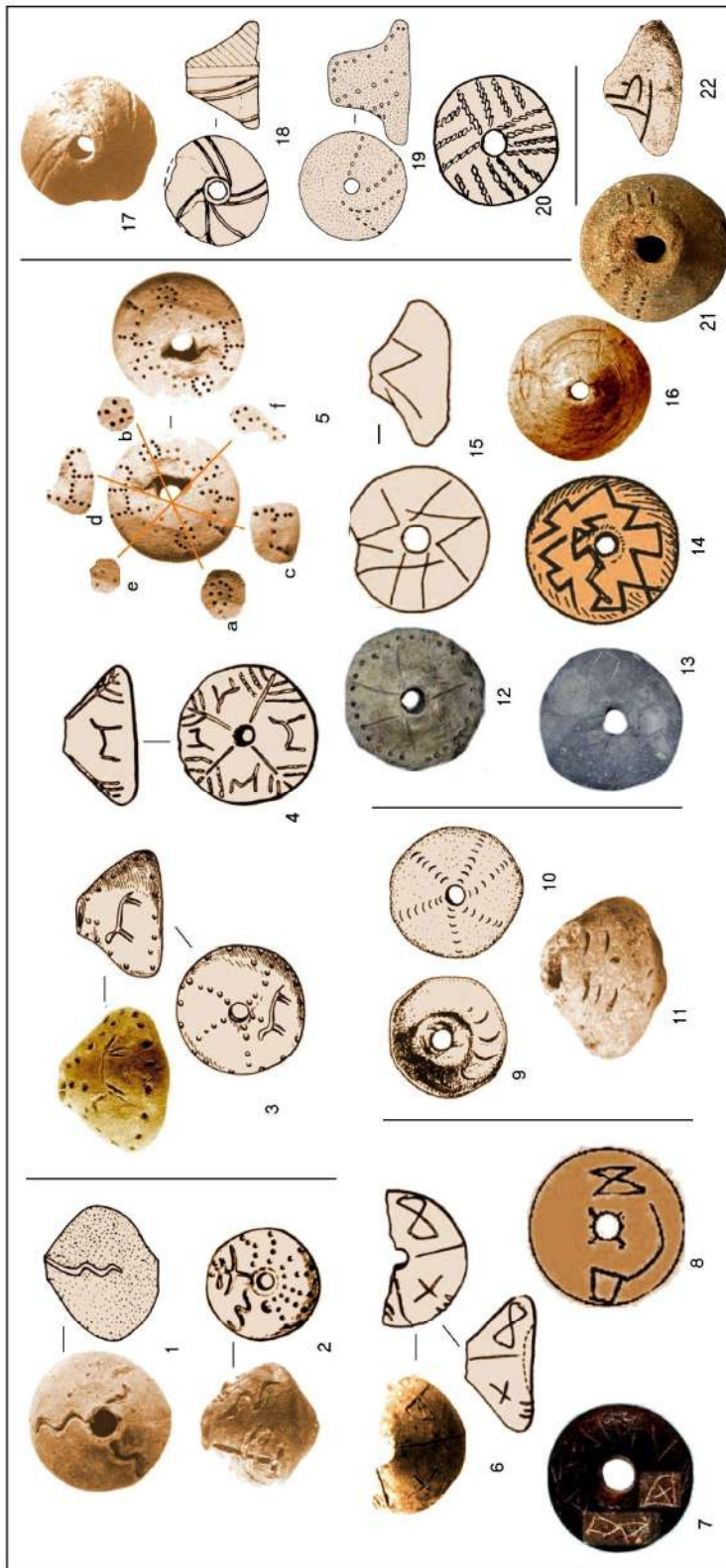

Рис. 4. Знаки на пряслах. 1 (Бортничі) – 2 (Райки) – змія; 3 (Райки), 4 (Паволоч), 5 (Троянів) – «тварина»; 6 (Паволоч), 7 (Турдош, культура Вінча), 8 (Слагине, Болгарія) – знак «лабрис»; 9 (Вертеба), 10 (Голишів), 11 (Печера) – місячні серги; 14-13 (Жванець), 14 (Діміні), 15 (Вовчанець) – лінійні кутові символи; 16 (Троянів): вихрові композиції; 17, 20 – Кирилівські висоти, 18 – Євмінка, 19 – Казаровичи, 21 – Підгорці 1, 22 – софіївська група.

Знак хреста (рис. 3, III) трапився на кількох пряслах з Паволочі (рис. 3, 14-15), Троянова (рис. 3, 16), Жванця (рис. 3, 17). Перелічені знаки виконано у лінійній техніці. Два хрестоподібних знака на пряслі з Городська зображено ямками разом із знаком «оранта» та групою ямок (рис. 3, 18). Зафіксовано комбінацію хреста із знаком «лабрис» (рис. 3, 15), та «рослиною» (рис. 3, 18). Схожі знаки хреста зображено на піктографічному малюнку на посудині с поселення коломиїщинської групи етапу Трипілля В II Чапаївка¹¹.

Знак «зигзаг» (рис. 3, IV) зафіксовано на пряслах софіївської та троянівської груп. На пряслах з Паволочі (рис. 3, 20) та Сандрак (рис. 3, 22) лінії «зигзагів» розташовано по радіальній схемі, а на пряслі з Нової Чорторії (рис. 3, 25) – в круговій. У піктограмах на пряслах з Троянова (рис. 3, 24) та Хоріва (рис. 3, 26) «зигзах» блокований із знаком «рослина». На іншому пряслі з Троянова «зигзаг» зображений разом із знаком «оранти», виконаному в ямковій техніці, та групою ямок (рис. 3, 21).

Знак у вигляді хвилястої лінії, який можна трактувати як зображення змії, представлений лише на двох пряслах з поселень Бортничі софіївської групи (рис. 4, 1) та Райки (рис. 4, 2) троянівської. На бортницькому пряслі три хвилясті «змії» радіально виходять від центру. Піктограма на пряслі з Райків включає зображення «змії» у лінійній прокресленій техніці, «оранти» та груп ямок – у ямковій.

Знак «тварина» представлений на пряслах з поселень троянівської групи Райки, Паволоч, Троянів. Контурний малюнок тварини, яку іноді визначають як коня, зображений у профіль. На пряслі з Райків одну тварину з головою поверненою ліворуч, виконану в лінійній техніці, включеною в радіальну хрестоподібну композицію з чотирьох ямкових променів, промальовано чотири кінцівки та хвіст (рис. 4, 3).

На пряслі з Паволочі лінійна радіальна композиція така: поміж чотирма перегорнутими «рослинами» зображено чотири однакові фігури тварини з головами, поверненими праворуч, двома кінцівками, без хвоста (рис. 4, 4). «Тварини» ніби рухаються по колу навкруги центру зліва направо у напрямку проти годинникової стрілки. Піктограма на пряслі з Троянова (рис. 4, 5) виконана у ямковій техніці. Радіальна композиція побудована з трьох парних протилежних зображень. Дві «тварини» (рис. 4, 5c, 5d) розміщені на протилежних боках прясла, ніби рухаються зліва на право, а поміж ними так само розташовано два знака у вигляді кола з крапкою у центрі (рис. 4, 5a, 5b). Між тваринами та колами зображено композиції з груп ямок (рис. 4, 5e, 5f). Так само, зліва направо рухаються тварини, зображені на пряслі з Трої (рис. 6, 8). Зауважимо, що напрямок руху «тварин» у піктографічних зображеннях співпадає з обертанням зліва направо променів у рухливих композиціях радіальної схеми (рис. 4, 17-20) на пряслах софіївського типу.

Знак у вигляді двох з'єднаних вершинами трикутників, умовно названий «лабрис», виявлений тільки в одному випадку на фрагменті прясла з Паволочі. Вірогідно, піктографічне зображення являло собою в плані коло, розділене на чотири сектори радіальними лініями. Половина композиції втрачена. В одному секторі розміщений знак «лабрис», в іншому – хрест над трьома рисками (рис. 4, 6). Аналогії знаку знаходимо на кам'яній булаві¹² культури Вінча з Турдоша (рис. 4, 7), де, як і в Паволочі, по-

¹¹ Круц В.А. Позднетрипольские памятники Среднего Поднепровья. Киев: «Наукова думка», 1977. Рис. 17.

¹² Merlini M. The Danube Script and Turdaş // Maxim Z., Marler J. & Crişan V. (Ed.). The Danube Script in light of the Turdaş and Tărtăria discoveries: exhibition catalogue. Cluj-Napoca: Mega, 2009. Fig. 3.

руч з «лабрисом» знак хреста, та на пряслі (рис. 4, 8) культури Градешниця-Слатине-Декилितаш Слатине¹³.

Знаки, які можна вважати зображенням місячного серпа, виявлено лише на трьох пряслах з пам'яток гординештської групи: з печери Вертеба (рис. 4, 9), поселень Голишів (рис. 4, 10) та Печера (рис. 4, 11).

Коло або округність у вигляді знака, а не орнаментальної композиції, виявлено лише на одному, вже описаному пряслі із знаком «кінь» з Троянова (рис. 4, 5).

На трипільських пряслах трапляються лінійні кутові зображення, що їх можна трактувати як знаки, зокрема знак «V» (рис. 4, 12) на пряслі з Жванця¹⁴, ламані лінії, що утворюють знаки, що нагадують літери «N», «M» на пряслі з Вовчанця (рис. 5, 15). Такі знаки, як й незрозумілі лінійні знаки на пряслі з Жванця, знаходять аналогії в зображенні на неолітичних пряслах з Діміні (Греція), які розглядають як такі, що містять певні знаки¹⁵.

На пряслах троянівської, городської, гординештської та софіївської локально-хронологічних груп Трипілья представлено виконані в ямковій техніці зображення, утворені групами ямок (рис. 5), які можна розглядати як певні знаки. Найчастіше трапляються лінії з ямок, одиночні, або у групі з 2-4 паралельних ліній (рис. 5, 8-9, 13, 14). Ямками утворені й інші зображення: дуги (рис. 5, 5, 15), скупчення крапок (рис. 5, 5, 6, 12), кутові композиції (рис. 5, 3) та інші, зміст яких незрозумілий.

Не викликає сумніву, що знаки на трипільських пряслах мали символічний зміст, втім для того, щоб наблизитися до його розуміння поки що замало даних. З тією чи іншою долею достовірності можемо робити припущення про семантику знаків. Перевернуті «рослини» відповідають уявленням про потойбічний світ, в якому все навпаки (перевернуто). Відповідна символіка поширюється на зображення «рогульки», «оранти», «тварин», що блокуються із знаками перегорнутих рослин. Знак «оранта» ми розглядаємо як антропоморфний символ – фігуру з піднятими вгору руками.

Цей образ характерний для антропоморфної пластики нео-енеоліту Південно-Східної Європи, зокрема й Трипілья-Кукутень¹⁶, причому деякі дослідники порівнюють знаки, які ми називаємо «орантою» та «рогулькою» з літерою Ψ («psi») грецького алфавіту, і пов'язують його з образом Богині¹⁷. Втім, все ж таки здається, що для знакової системи прясел Трипілья ці знаки могли мати різний зміст. Одне із значень «рогульки» могло бути пов'язане із семантичним полем Богині Птахи (за М. Гімбутас), бо цей знак нагадує пташину лапу.

¹³ Колева В., Колев Д., Чохаджиев С. Энеолитическая модель небесной сферы из Западной Болгарии // История и культура Востока Азии. Т. I. Новосибирск: Институт археологии и этнографии СО РАН, 2002.

¹⁴ Якубенко О.О. Жванець – Лиса Гора // Відейко М.Ю. (ред.). Енциклопедія трипільської цивілізації. Київ: «Укрполіграфмедіа», 2004. Т. II. С. 165.

¹⁵ Gimbutas M. The Language of the Goddess: Sacred Images and Symbols of Old Europe. San Francisco: Harper & Row, 1989. Fig. 105.

¹⁶ Burdo N.B. Anthropomorphic plastic art of Trypillia culture: dialectic of similarities and differences // Anthropomorphism and symbolic behaviour in the Neolithic and Copper Age communities of South-Eastern Europe. Suceava: Karl A. Romstorfer, 2014. P. 303-364.

¹⁷ Maxim Z., Lazarovici G., Lazarovici M., Merlini M. In: Maxim Z., Marler J., Crişan V. (ed.). The Danube Script in light of the Turdaş and Tărtăria discoveries: exhibition catalogue. Cluj-Napoca: Mega, 2009. P. 147.

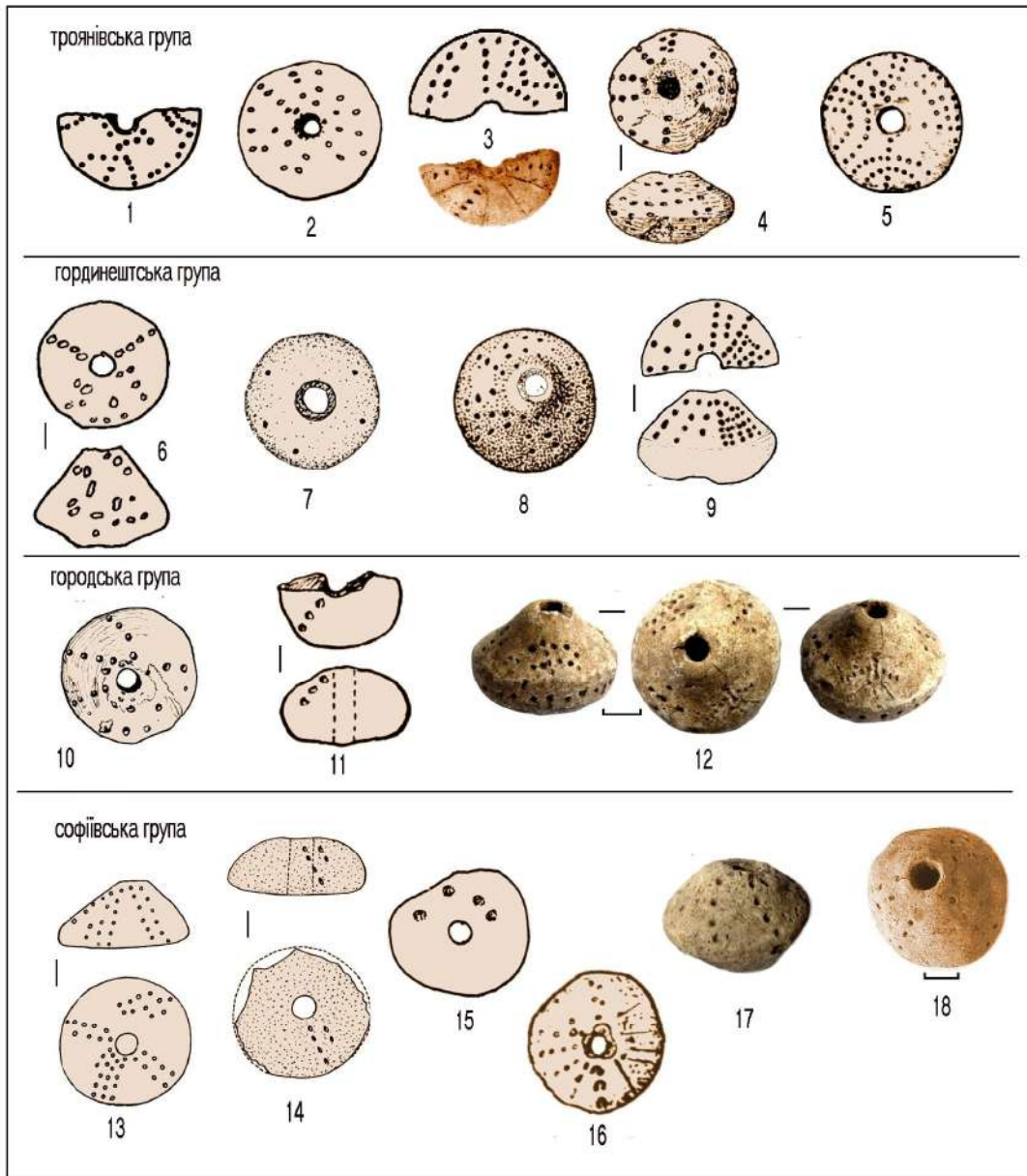

Рис. 5. Прясла із зображеннями ямковим способом. 1-2 – Павлоч, 3 – Лози, 4 – Костянець-Листвиця, 5 – Троянів, 6 – Вовчанець, 7 – Голишів, 8 – Цвіклівці, 9 – Звенячин, 10 – 12 Городськ, 13-15, 17- Бортничі, 16 – Сирець I, 18 – Крушинка.

Символіка хреста має дуже багато значень, а даних для її трактовки саме на пряслах не маємо. Невизначене також і значення «лабрису». Знак «зигзагу» частіше за все пов'язують із водою, змією, блискавкою. На трипільських пряслах він схожий на хвилясте зображення змії, але все ж таки це окремий знак. Знак «змії» у вигляді хвилястої стрічки також пов'язують з водами. Положення знака «тварина» в піктографічних зображеннях у рухливому стані та блокування його із знаками перевернутих рослин, кіл вказує на космічну символіку.

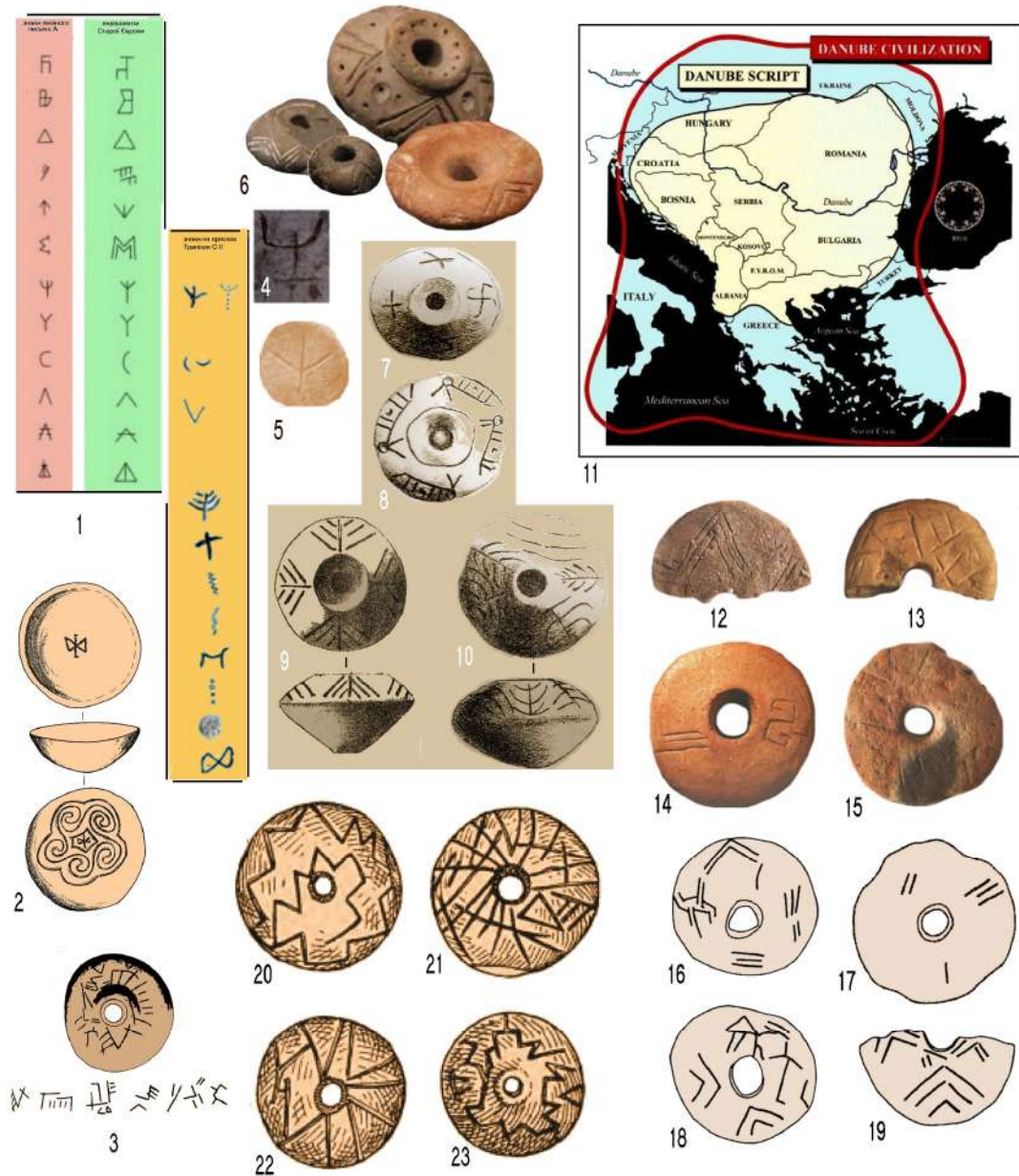

Рис. 6. Знаки найдавніших цивілізацій. 1 – порівняння знаків критського лінійного письма А та знаків «дунайської писемності» або «писемності Старої Європи» (Naarmann 1995); 2 – чаша доби енеоліту (Богемія, 5000 р. до н.е.) із знаком «лабриса» (Gimbutas 1989); 3 – прясло з «написом» з поселення культури Вінча (Gimbutas 1989); 4-5 – знаки на посуді культури Вінча; 6-10 – прясла з розкопок Г. Шлімана у Трої (Schlimann 1881); 11 – регіон «дунайської цивілізації» для якого реконструйована «дунайська писемність» (The Danube script) або «писемності Старої Європи» (Old European Writing); 12-15 – прясла з Турдоша; 16-19 – прясла культури Вінча; 20-23 – прясла культури Діміні.

Сакральна ж символіка прясел пов'язана, зокрема, й з обертанням цього інструменту під час прядіння. Причому прядіння може здійснюватися як «S», так й «Z» способом, тобто веретено обертається по годинниковій стрілі або проти годинникової стрілки, причому на властивості нитки це не впливає.

Дивує дуже рідкісне використання на пряслах знаків місячного серпа, що, втім, характерне і для декору кераміки Трипілля С ІІ. Натомість, в орнаментатії керамічного посуду Трипілля етапів А-СІ, саме місячні серпи відігравали важливу роль.

Висновки. Аналіз знакової системи прясел Трипілля С ІІ в цілому свідчить про її оригінальність. Вона майже не має прямих аналогій у знакових системах мальованої орнаментатії Трипілля-Кукутень¹⁸. За системою орнаментатії пізньотрипільські прясла подібні до прясел таких культур фіналу енеоліту – початку раннього бронзового віку, Городиштя-Ербічень¹⁹, лійчастого посуду²⁰, Баден²¹, Баден, Троя²². Втім, піктографічні зображення там невідомі, а такі знаки, як перевернута рослина та тварина знаходять аналогії винятково у матеріалах Трої І.

Традиція нанесення символічних знаків саме на прясла у хліборобських цивілізаціях Старої Європи на Балканах (рис. 6, 20-23) сягає неолітичних часів (кінець VI – початок V тис. до н.е.), зокрема найбільш яскраво представлена (рис. 6, 3, 12-19) у культурі Вінча²³, причому аналогічні знаки трапляються там також і на антропоморфних фігурках та на посуді (рис. 6, 2).

Поодинокі прясла з піктограмами відомі також в енеоліті Західної Болгарії з поселення Слатина²⁴. Окрім прясел знаки виявлено на статуетках і кераміці культур доби пізнього неоліту – енеоліту Болгарії. Висловлена думка, що знаки на енеолітичних артефактах складають так звану «дунайську писемність», або «писемність Старої Європи», яку точніше називати «передписемністю»²⁵, що поширена у межах «дунайської цивілізації» давніх хліборобів Південно-Східної («Старої») Європи.

Втім, порівняння знаків «дунайської писемності» зі знаками на пізньотрипільських пряслах показує надто малу кількість збігів (рис. 6, 1). Це не дивно, бо культури «дунайської цивілізації»²⁶ та пізнього Трипілля розділяє понад 1500 років, зате подібні з «дунайською писемністю» знаки спостерігаємо на ранньотрипільських артефактах.

Подібність «писемності Старої Європи» знаходять схожі між собою трипільські

¹⁸ Ткачук Т.М. Знакові системи трипільсько-кукутеньської культурно-історичної спільності (мальований посуд). Вінниця: «Нова книга», 2005. Частина II.

¹⁹ Dumitroaia G. Comunități preistorice din Nord-Estul României. De la cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu (Biblioteca Memorială Antiquitatis, VII). Piatra-Neamț: Muzeul de Istorie Piatra Neamț, 2000.

²⁰ Gumiński W. Gródek Nadbużny Osada kultury pucharów lejkowatych. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1989. 189 s.

²¹ Horváthová E About the Development of the Baden Culture in the Region of the Northern Tisza River in Slovakia // Baden Complex and the Outside World. (Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa, 4, 2008). Bonn, 2008. P. 111-130.

²² Бурдо Н.Б. Керамические прясла культурного комплекса Триполье-Кукутень. С. 38.

²³ Gimbutas M. The Language of the Goddess: Sacred Images and Symbols of Old Europe. San Francisco: Harper & Row, 1989. Fig. 104; Maxim Z., Lazarovici G., Lazarovici M., Merlini M. The Danube Script in light of the Turdaș and Tărtăria discoveries // Maxim Z., Marler J., Crișan V. (eds.) The Danube Script in light of the Turdaș and Tărtăria discoveries: exhibition catalogue. Cluj-Napoca: Mega, 2009. P. 135-165.

²⁴ Колева В., Колев Д., Чохаджиев С. Энеолитическая модель небесной сферы из Западной Болгарии.

²⁵ Merlini M. La scrittura è nata in Europa? Rome: Avverbi, 2004.

²⁶ Merlini M. The Danube Script and Turdaș // The Danube Script in light of the Turdaș and Tărtăria discoveries: exhibition catalogue. Cluj-Napoca: Mega, 2009. Fig. 1

знаки «оранта» та «рогулька» (рис. 6, 11). Такі знаки спостерігаємо на фрагментах вінчанського посуду (рис. 6, 4-5). Знак «рослина» знаходить аналогії у зображеннях на пряслах, отриманих Г. Шліманом²⁷ під час розкопок у Трої (рис. 6, 9-10). Там же є зображення хреста (рис. 6, 7) та зооморфні фігури (рис. 6, 8), хоча й не дуже схожі з троянівськими «тваринами».

Порівняння знаків на пряслах доби нео-енеоліту та раннього бронзового віку Південно-Східної Європи демонструє самотність пізньотрипільської знакової системи піктографічних зображень. Знакова система пізньотрипільських прясел доволі специфічна і, разом з іншими даними, чітко фіксує нову ідентичність фінального етапу культурного комплексу Трипілля-Кукутень в епоху раннього бронзового віку.

REFERENCES

- Burdo, N.B.** (2014). Anthropomorphic plastic art of Trypillia culture: dialectic of similarities and differences. In **Ursu, C.-E. & Terna, S.** (Ed.). *Anthropomorphism and symbolic behaviour in the Neolithic and Copper Age communities of South-Eastern Europe*, (pp. 303-364). Suceava: Karl A. Romstorfer.
- Burdo, N.** (2018). Keramichni priasla z piznotrypils'kykh pamiatok Kyivshchyny [Ceramic spiers from the late Trypillia monuments of Kyiv region]. *Pereiaslavika*, 13 (15), 39-44 [in Ukrainian].
- Burdo, N.B.** (2018). Priaselsia piznoho Trypillia – Troia(niv) ta Troia [The settlers of late Trypillia – Troia(niv) and Troy]. *Arkheolohiia*, 4, 69-78 [in Ukrainian].
- Burdo, N.B.** (2019). Keramicheskie priasla kulturnogo kompleksa Tripolie-Kukuten [Ceramic barns of the cultural complex Tripolie-Cucuteni]. *Tyragetia, s.n.*, XIII (XXVIII), no. 1, 27-43 [in Russian].
- Dergachev, V.A. & Manzura, I.V.** (1991). *Pogrebalye komplekсы pozdnego Tripolia* [Funeral complexes of the late Tripoli]. Kishinev: Shtiinca [in Russian].
- Dumitroaia, G.** (2000). Comunități preistorice din Nord-Estul României. De la cultura Cucuteni până în bronzul mijlociu. In *Biblioteca Memorială Antiquitatis, VII*. Piatra-Neamț: Muzeul de Istorie Piatra Neamț.
- Gimbutas, M.** (1989). *The Language of the Goddess: Sacred Images and Symbols of Old Europe*. San Francisco: Harper & Row.
- Gumiński, W.** (1989). *Gródek Nadbużny Osada kultury pucharów lejkowatych*. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Horváthová, E.** (2008). About the Development of the Baden Culture in the Region of the Northern Tisza River in Slovakia. In **Furholt, M., Szmyt, M. & Zastawny, A.** (Eds). *Baden Complex and the Outside World. Studien zur Archäologie in Ostmitteleuropa*, (Vol. 4, pp. 111-130). Bonn.
- Koleva, V., Kolev, D. & Chokhadzhiev, S.** (2002). Eneoliticheskaia model nebesnoi sfery iz Zapadnoi Bolgarii [Eneolithic model of the celestial sphere from Western Bulgaria]. In *Istoriia i kultura Vostoka Azii*. T. I. Novosibirsk: Institut arkheologii i etnografii SO RAN [in Russian].
- Kruts, V.A.** (1977). *Pozdnetripolskie pamiatniki Srednego Podneprov'ia* [Late Tripoli monuments of the Middle Dnieper]. Kiev: Naukova dumka [in Russian].
- Makarevich, M.L.** (1952). Tripilske poselennia bilia s. Pavolochi [Trypillia settlement near the village of Pavolochi]. *Arkheolohichni pamiatky Ukrain'skoi RSR*, 4, 96-103 [in Ukrainian].
- Maxim, Z., Lazarovici, G., Lazarovici, M. & Merlini, M.** (2009). The Danube Script in light of the Turdaş and Tărtăria discoveries. In **Maxim, Z., Marler, J. & Crişan, V.** (Ed.). *The Danube Script in light of the Turdaş and Tărtăria discoveries: exhibition catalogue*, (pp. 132-167). Cluj-Napoca: Mega.
- Merlini, M.** (2004). *La scrittura è nata in Europa?* Rome: Avverbi.
- Merlini, M.** (2009). The Danube Script as a Tool of Ancestry Ideology in a Kinship-Based Society. In **Maxim, Z., Marler, J. & Crişan, V.** (Ed.). *The Danube Script in light of the Turdaş and Tărtăria discoveries: exhibition catalogue*, (pp. 69-91). Cluj-Napoca: Mega.
- Passek, T.S.** (1961). Rannezemledelcheskie (tripolskie) plemena Podnestrovia [Early agricultural (Tripolie) tribes of Transnistria]. In: *Materialy i issledovaniia po arkheologii SSSR, № 84*. Moskva-Leningrad: Izdatelstvo Akademii Nauk SSSR [in Russian].
- Patokova, E.F., Petrenko, V.G., Burdo, N.B. & Polishchuk, L.Yu.** (1989). Pamiatniki tripolskoi kultury v Severo-Zapadnom Prichernomor'e [Monuments of Tripoli culture in the North-Western Black Sea region]. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].

²⁷ Schlimann H. Ilios. Stadt und Land der Trojaner. Leipzig: F.A. Brochhaus, 1881. № 1817-1896.

- Schlimann, H.** (1881). *Ilios. Stadt und Land der Trojaner*. Leipzig: F.A. Brochhaus.
- Sohatskyi, M.P.** (2003). Arkheolohichni rozkopky v pecheri Verteba bilia sela Bilche-Zolote v 1996-1998 rokah [Archaeological excavations in the Verteba Cave near the village of Bilche Zolote in 1996-1998]. In **Kozak, D. & Sytnyk, O. (Eds.)**. *Arkheolohiia Ternopilshchyny*, (pp. 45-59). Ternopil [in Ukrainian].
- Tkachuk, T.M.** (2005). *Znakovi systemy trypilsko-kukutenskoj kulturno-istorychnoi spilnosti (maliovanyi posud)* [Sign systems of the Trypillia-Kukuten cultural and historical community (painted ware)]. Vinnytsia: «Nova knyha» [in Ukrainian].
- Videiko, M.Yu.** (1995). Archaeological characteristics of the Sofievka-type cemeteries. *Baltic-Pontic Studies*, 3, 15-134.
- Videiko, M.Yu.** (2004). Kolomyishchyna I [Kolomyishchyna I Kolomyishchina I]. In **Videiko, M.Yu. (Ed.)**. *Entsyklopediia trypilskoj tsyvilizatsii*, (Vol. II, p. 238-240). Kyiv: Ukrpolihrafmedia [in Ukrainian].
- Yakubenko, O.O.** (2004). Zhvanets – Lysa Hora [Zhvanets – Lysa Hora]. In **Videiko, M.Yu. (Ed.)**. *Entsyklopediia trypilskoj tsyvilizatsii*, (Vol. II, p. 164-165). Kyiv: Ukrpolihrafmedia [in Ukrainian].

Nataliia Burdo

(Institute of Archaeology NAS of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4873-5092>

The Sign System of Trypillia Ceramic Spindle Whorls

Ceramic spindle whorls are a specific but little-studied category of artifacts of Cucuteni-Trypillia culture complex. Traditionally, spindle whorls are studied in a functional context. No wonder that a number of ideological concepts are associated with the spindle whorls. Thus, the signs depicted on Trypillia spindle whorls, which have long attracted the attention of the scholars, are of great interest. However, there are still no research works in which they are arranged and systematized. Our study is an attempt to fill this gap.

The tradition of putting symbolic signs on the spindle whorls in the agricultural civilizations of Old Europe in the Balkans goes back to Neolithic times (end of the 6th-beginning of the 5th millennium BCE). Comparison of the *Danube script* with the Late Trypillia signs on the spindle whorls shows too few coincidences. This is not surprising since the cultures of the *Danube Civilization* and the Late Trypillia have over 1500 years between them, but signs similar to the *Danube script* are observed on the Early Trypillia artifacts.

Comparison of the signs on the Neo-Eneolithic and Early Bronze Age spindle whorls of South-East of Europe shows the distinctive character of the Late Trypillia sign system of pictographic images. The sign system of Late Trypillia spindle whorls is quite specific and, together with other data, clearly shows the new identity of Cucuteni-Trypillia cultural complex final stage in the Early Bronze Age. It has almost no direct analogy in the sign systems of Cucuteni-Trypillia depicted ornamentation.

Keywords: Cucuteni-Trypillia culture, spindle whorls, decor, sign system